

**УНИВЕРСИТЕТ ЗА НАЦИОНАЛНО И СВЕТОВНО СТОПАНСТВО
ФАКУЛТЕТ „МЕЖДУНАРОДНА ИКОНОМИКА И ПОЛИТИКА“
КАТЕДРА „ПОЛИТОЛОГИЯ“**

Теодор Симеонов Славев

**УПАДЪК НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ ПРИ
НЕОЛИБЕРАЛНА ПОЛИТИКА**

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за присъждане на образователна и
научна степен „доктор“ по научната специалност
„Политология“**

**НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:
ДОЦ. Д-Р ИВКА ЦАКОВА НЕКОВА**

СОФИЯ

2020 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от катедра „Политология“ при Университета за национално и световно стопанство – София на 20 януари 2020 г.

Дисертацията е в общ обем от 275 страници, в т.ч. основен текст – 249 страници, използвана литература – 170 източника на български и английски език.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание на научното жури на 9 април 2020 г. от 13:00 ч. в зала „Научни съвети“ (2032А) на УНСС, София.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в сектор „Научни съвети и конкурси“ и на интернет страницата на УНСС.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Увод

I. ТЕОРЕТИЧНИ ВЪПРОСИ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ

1. Капиталистическата система като среда на социалния капитал

- 1.1 Капитализмът като система
- 1.2 Отличителни белези на трите подсистеми на капитализма
- 1.3 Дебатите „държава-пазар” и „публично-частно” в капиталистическата система

2. Към теорията на социалния капитал

- 2.1 Интердисциплинарен генезис на понятието за социален капитал. Основни изследователи
- 2.2 Изследователски подходи към социалния капитал
- 2.3 Авторски модел за изследване на социалния капитал

II. ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИДЕОЛОГИИ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ОБЯСНЕНИЕ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ

1. Социалният капитал през погледа на либерализма

- 1.1 Свободата като ценностен код на социалния капитал
- 1.2 Пазарът – структура на социалния капитал
- 1.3 Либерална дефиниция на социалния капитал

2. Социалният капитал през призмата на консерватизма

- 2.1 Традицията като ценностен фундамент на социалния капитал
- 2.2 От семейството до нацията – бастионите на социалния капитал
- 2.3 Консервативна дефиниция на социалния капитал

3. Социалният капитал от гледна точка на социализма

- 3.1 Социалистическото разбиране за равенството като ценностна основа на социалния капитал
- 3.2 Държавата на благоденствието и социалния капитал
- 3.3 Дефиниране на социалния капитал от социалистическа призма

4. Социалният капитал и кризата на политическите идеологии в неолибералната епоха

- 4.1 Същност на неолибералната идеологическа доминация
- 4.2 Експанзия на неолибералната докса в обществените отношения
- 4.3 Ответна реакция – радикализиране на демократичната политически система

III. УПАДЪК НА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ В ГОДИНИТЕ НА НЕОЛИБЕРАЛЕН ПРЕХОД.

1. Двойствена природа на социалния капитал в България

- 1.1 Проекция на елементи от теорията на социалния капитал върху българския преход
- 1.2 Разпад на системен социален капитал и акумулиране на релационен социален капитал в периода на неолиберален преход

2. Емпирично изследване на равнището на социален капитал в България

- 2.1 Цел, обект, предмет и задачи за изследване на социалния капитал
- 2.2 Определяне на понятийни индикатори на социалния капитал

3. Анализ на резултатите от проведено емпирично социологическо изследване

- 3.1 Описание на обекта на изследване. Метод за събиране на данни
- 3.2 Кохезията: между конкуренцията и солидарността
- 3.3 Доверието: когато систематични знания не водят до идеологическа общност

Заключение

Приложения

Библиография

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалността на изследвания проблем се свързва със световната криза, която започна като финансова в САЩ през 2006 г. и се пренесе в останалата част на света като се трансформира в икономическа, а оттам и в социална. Много хора губят домовете, работните си места, спестяванията им се обезцениха. Ако до 2007 г. елитите прокламират пазарния фундаментализъм като икономическата база на неолиберализма и финансовите спекуланти акумулират все по-големи печалби, а само откъслечни гласове критикуват култа към материализма, индивидуализма, комодификацията, то след 2008 г. картината рязко се променя. **Проблемът за социалния капитал, разглеждан най-общо като доверие и кохезия между хората, се завръща отново в публичния дебат** в лицето на разгръщащи се мощни движения на съпротива – първоначално в САЩ, а след това и в Европа. Политически проекти с национал-популистки лозунги се възползват от ситуацията и постигат електорални успехи. Появяват се искания за системни промени, реактивира се идеологическият разговор, засилва се политическото разделение либерално – консервативно.

Неолиберализмът си остава господстващата догма в икономическото и политическото развитие и днес. Обслужващата го наука – икономиксът, която се опитва да обяснява всякакви социални феномени с пазарни механизми, обаче, среща проблем с интерпретацията на неикономически явления и процеси. Концепцията за социалния капитал получава теоретичното си рождение именно при опита на икономикса да обясни социалното. Това се случва след 1999 г., когато институциите на Бретън-Уудската система (Световна банка и Международен валутен фонд) започват да инвестират в изследвания и анализи на социалните и политически системи на страните, с които си партнират (над 180 държави). Тези институции на глобално управление, особено след края на Студената война, отчетливо поддържат неолиберален курс на действие. Днес този „Вашингтонски консенсус“ е поставен под въпрос. Дълбоките икономически, политически и социални промени след кризата 2008 г. изискват търсене на нови отговори на случващото се в обществата при кризата на неолиберализма.

Обект на изследване в дисертацията е социалният капитал - като теории и тяхната емпирична проверка. Стремехът ни е чрез очертаване на неговите характеристики да открием позитивното му влияние върху общностите. Тези характеристики се разглеждат през дискуссионни спорове за това как се създава, какво представлява и какви ефекти има върху състоянието на обществото. Същността на понятието за социален капитал се конкретизира чрез разработване на авторски теоретичен и емпиричен модел през призмата на политическата философия.

Предмет на изследване е упадъкът на социалния капитал в контекста на неолибералната политика. Упадъкът на социален капитал (разбиран като равнище на доверие и кохезия) се обяснява чрез негативните влияния на неолиберализма, неолибералната държава и неолибералната политика. Днешната криза на идеологиите е резултат от доминирането на неолиберализма. Проследени са процесите на формиране и трансформиране на социален и други форми на капитал чрез прилагане на „неолиберални рецепти“ за развитие на България в годините на т.нар. „преход“ след 1989 г.

Основната изследователска теза се базира на две твърдения, които подлежат на обосноваване и доказване. Първо, прилагането на неолиберални политики води до упадък на социален капитал в две негови измерения – системен социален капитал и релационен социален капитал. Системният социален капитал представлява обща характеристика на завършена мрежа от отношения във вид на колективно благо, докато релационният социален капитал е белег за директни или индиректни връзки на даден индивид с други актьори, чрез които се извличат лични ползи - индивидуално благо.

Второ, социалният капитал може да води до социални блага, но и до социални злини, което е резултат от негативното влияние на неолиберализма. Неолибералните политики се изразяват в конкретни икономически и политически мерки, прилагани от правителствата по отношение на големи обществени системи (образование, здравеопазване, сигурност и отбрана, държавни, пазарни регулации и др.), наричани „политики на остеритет“ (орязване на социалните разходи). Тези политики се отразяват негативно върху доверието и кохезията, респ. водят до упадък на социален капитал. Неолиберализмът като идеологическа матрица въвежда пазарна логика във функционирането на обществения и политическия живот, което се отразява негативно върху равнището на социален капитал. Нашата хипотеза е, че в определени идеологически общности е възможно да има по-високи нива на социален капитал.

Така формулираната изследователска теза се конкретизира в следните **хипотези**:

- Неолиберализмът стимулира криза на идеологиите, което води до упадък на социален капитал, разбиран като доверие и кохезия;
- Неолиберализмът води до структурни промени в икономиката, политиката и социокултурната сфера, чрез които се създават предпоставки за упадък на социален капитал;
- През годините на неолиберален демократичен преход в България се създават условия за упадък на системен и възход на релационен социален капитал, при което малка група хора успяват да прехвърлят разходите за своето облагодетелстване върху цялото общество;

- Упадъкът на системен социален капитал в България се изразява в: социална аномия, разкъсани социални връзки, ниски нива на междуличностно и институционално доверие, социална фрагментация, ниски нива на солидарност, дефицит на социална кохезия, загуба на социални умения и компетенции и др.
- Общности, създадени на идеологическа спойка, предполагат по-високо равнище на социален капитал.

Дисертационното изследване има за **основна цел** да изследва упадъка на социалния капитал при неолиберална политика чрез конструиране на собствен **авторски модел**. Това предполага преглед, класификация и критичен коментар на натрупаните към момента теоретични постижения по проблематиката на социалния капитал. Чрез анализа на различни аспекти от теорията (теориите) на социалния капитал в дисертационния труд се преминава към очертаване на собствен аналитичен поглед към социалния капитал през призмата на политическата философия.

Разработеният теоретичен модел за изследване на социалния капитал има две основни предпоставки: а) липса на систематично, кохерентно и критично изследване на социалния капитал от гледна точка на политическите идеологии; б) необходимост от изясняване на актуалния процес на преход от де-идеологизиране на политиката към ре-идеологизиране на обществата, който предполага разклащане на неолибералната доминация и евентуалната ѝ трансформация.

Основната цел се конкретизира чрез изпълнение на следните **изследователски задачи**:

- ✓ Да се опише капитализма като система с неговите подсистеми (икономическа, политическа и социокултурна) като среда, в която се произвежда, трансформира, и (пре)разпределя капитал. Изясняване на различни форми на капитал (икономически, човешки, символни и пр.) с цел сравняването им със социалния капитал;
- ✓ Да се направи разграничение между публично и частно в капиталистическата система в рамката на дебата „държава - пазар“, за да се разберат различните основания за притежаване на капитал(и);
- ✓ Да се направи обзор, преглед и анализ на основните достижения в литературата за социалния капитал; да се изведат основните елементи на теорията за социалния капитал; да се открият ключови концепции и автори в международен и български план; да се идентифицират празноти в теорията;
- ✓ Да се изведе собствен модел за изследване на социалния капитал от гледна точка на политическата философия (политическите идеологии), като на тази основа се даде авторска (работна) дефиниция на социалния капитал;

- ✓ Да се аргументира и докаже упадъкът на социалния капитал при прилагането на неолиберална политика на примера на България;
- ✓ Да се разработи теоретичен модел за емпирично социологическо изследване за проверка на формулирани изследователски хипотези; да се проведе пилотно емпиричното изследване; да се обобщят и анализират получените данни.

Дисертационното изследване се съпътства от следните две **ограничения**:

- 1) Критичният поглед върху научната литература за капитализма и за социалния капитал и направените заключения не претендират за изчерпателност. Със сигурност съществуват и други автори, подходи и дефиниции на социалния капитал, макар разгледаните в дисертационното изследване да смятаме за основни и с най-голяма научна тежест.
- 2) Авторският подход към социалния капитал, чийто основен белег е неговото разглеждане през призмата на политическите идеологии, се ограничава с трите основни идеологии (либерализъм, консерватизъм, социализъм) като са игнорирани други съществуващи идеологии.

Основни изследователски методи и подходи:

Основният метод в дисертацията е **критическият**, който се базира на критическата социална и политическа теория. Негови основатели са изследователите от така нар. Франкфуртската школа (Грамши (1976), Хабермас (1999), Фром (2011), Adorno (2018)). Този метод предполага критическа рефлексия, социално ангажирана критика като контрапункт на постмодерния релативизъм и деконструкция. Чрез приложение на критическия подход подлагаме на критика неолибералния капитализъм и доминиращата неолиберална идеология, която води до разпад на различни общности и упадък на социален капитал.

Системният подход пронизва цялото дисертационно изследване. Той се базира на структурния функционализъм на Т. Парсънс (Parsons, 1951(2011)), който разглежда обществото като система (с неговите подсистеми), както и на теорията на Д. Ийстън (Easton, 1953) за политическата система (с нейната структура и функции). Към това добавяме и системния анализ на света (Wallerstein, 2004), който ни позволява да разглеждаме капитализма като система с неговите три подсистеми – икономическа, политическа и социокултурна и взаимните влияния между тях. Приложението на системния подход (в различните му варианти) дава възможност да очертаем влиянието на неолиберализма върху икономическата система, която от своя страна доминира над политическата и социокултурната.

Аксиологичният подход и неговото приложение ни позволява да се фокусираме върху морално-политическите ценности (свобода, равенство и солидарност) за обяснение

на социалния капитал през призмата на основните политически идеологии: либерализъм, консерватизъм, социализъм (социалдемокрация). Чрез този ценностен подход очертаваме естеството на социалните връзки между хората, а оттам и процесите на формиране, акумулиране, трансформиране и (пре)разпределение на социален капитал.

Структуралистският и мрежови подход прилагаме чрез позоваване на П. Бурдийо (Бурдийо, 2012, 2018) и М. Кастелс (Кастелс, 2004). Съчетаването на тези два подхода е удачно, защото структурализмът ни спомага да обясним онези „невидими сили“, които имат видими ефекти върху обществото, а мрежовият подход – да придадем историчност и контекстуалност на сложната комбинация от повече или по-малко устойчиви взаимоотношения между хората. Мрежовият институционализъм отхвърля семплата дихотомия между индивидуално и колективно действие, характерна за модерността, което всъщност представлява и един от дебатите в теорията за социалния капитал. Чрез тези два подхода сме обяснили как структури като държавата, пазарът и обществото влияят върху социалния капитал.

Социалният капитал е контекстуално анализиран - от гледна точка на социалния, културен, политически и исторически контекст. По този начин се изяснява корелацията между същност, форми на проявление на социалния капитал и причини за неговия упадък в неолибералния контекст. На база на това е направен сравнителен анализ с цел съпоставяне на различни интерпретативни модели относно смисъла на понятието и развитието на феномена социален капитал във връзка с тенденциите в разглеждания период.

В дисертацията се прилагат **два логически метода** - дедукция и индукция. По **дедуктивен път** е изведен концептуалният модел и разбирането на автора за социалния капитал, неговите източници и форми. Разгледани са множество теории за социалния капитал, от които извеждаме базови понятия по темата. На база на тези понятия се интерпретират емпирични факти от различни социологически изследвания, вкл. проведеното пилотно изследване в трета глава на дисертацията. По **индуктивен път** са изведени изводи за социалния капитал чрез приложение на авторския теоретичен модел в конкретен контекст – годините на т.нар. „преход“ в България от планово стопанство към пазарна икономика и социалистическо обществено устройство към либерално-демократичен режим. Съчетаването на дедуктивна и индуктивна логика ни позволява да очертаваме резултати (за състоянието, равнището на социален капитал), причини, които са ги породили, както и последици – най-важната от които е упадъкът на социален капитал при неолиберална политика. Комбинацията между теоретични и емпирични знания се оказва продуктивно за изясняване предмета на настоящото изследване.

II. СТРУКТУРА И ОСНОВНИ АКЦЕНТИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНИ ВЪПРОСИ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ

Съдържанието на първа глава има теоретико-методологичен характер и е структурирано в три параграфа.

Първият параграф е посветен на **капиталистическата система като среда на социален капитал**. Капитализмът като система се счита за най-подходяща рамка за теоретично изследване на социалния капитал.

Капитализмът като система включва (поне) три подсистеми: икономическа, политическа и социокултурна. Той представлява социално-конструирана, обществена система и е резултат от конкретни социално-исторически процеси, а не е естествен (природен) феномен. Като форма на социална организация, капитализмът е базиран върху производство на стоки за широко потребление и частна собственост на средствата за производство.

Капитализмът е преди всичко икономическа система. Но разглеждането му като сложна обществена организация позволява да анализираме освен икономическите и социалните, политически и културни процеси. Т.е., освен със свободна размяна на стоки и услуги на пазара, капитализмът е придружен и с други социални феномени. В капиталистическото общество съществуват, например, отношения на власт и господство, създават се културни норми и стереотипи на поведение, моделират се политически нагласи и пр.

Чрез позоваването на ключови изследователи на капитализма са очертани следните изводи за капиталистическата система, които способстват анализа на социалния капитал:

Първо, капиталът е централно понятие за капитализма. Още от първите му употреби, „капитал” се свързва с печалбата или с потенциала за печалба. Капиталът е отношение, което е израз на човешка дейност.

Второ, капитализмът като икономическа система се разбира като система на организация, циркулация на капитали и тяхната трансформация – натрупване и разпределение.

Трето, капитализмът като обществена система отразява отношенията на собственост върху капиталите, което от своя страна влияе върху правото и политиката. Последните две оформят капитализма като политическа система в отговор на въпроси от типа: как и какви отношения на собственост (под формата на права) следва да регулира и защитава държавата. Историята показва, че капитализмът зависи пряко от съществуващия

политически режим, защото създаването и трансформацията на различни видове капитали е в пряка зависимост от политическия порядък.

Трите подсистеми на капитализма: икономическа, политическа и социокултурна не съществуват във вакуум, отделени една от друга, а са взаимопропускливи, макар да оперират по различни принципи. Водещият принцип на икономическата подсистема е натрупването на печалба на пазара, на обществено-политическата е дефинирането и защитата на публичния интерес, а на социокултурната – безконфликтния трансфер и обновяване на ценностите и институциите. На база това разбиране за елементите на капиталистическата система от водещи изследователи се очертава авторския теоретичен модел за социалния капитал. Този модел акцентира на следните особености на капиталистическата система:

Първо, капитализмът е система, която се състои от икономическа, обществено-политическа и социо-културна подсистема. Тези три системи не съществуват отделно една от друга, а винаги са в определен модел на комбинация. Трите подсистеми оперират под различни принципи и при всяка от тях различните агенти (капиталистът/фирмата, държавата, семейството) имат различна степен на важност.

Второ, различните изследователи на капитализма поставят акцент върху една от подсистемите. За Маркс, напр., капитализмът е преди всичко икономическа подсистема - икономическите фактори детерминират антагонистични отношения в останалите подсистеми.

Трето, икономическата подсистема „засмуква“ полета от обществената и социо-културната подсистема, които по своя характер са неикономически. Това е процес на експанзия на пазара и на пазарната логика, който навлиза масово в сферата на държавното управление и личните отношения, включително и като създава пазарни сегменти в сфери, които към даден момент са били извадени от пазара.

Четвърто, капитализмът черпи сили от капитала. Капиталът притежава редица характеристики, сред която флуидност – способността му да се преобразува от една форма в друга. Но капиталът е преди всичко абстракция. Оттук, днес все повече неща се възприемат и разбират като капитал. Очертава се тенденция на „засмукване“ на социалното от икономическо, защото в колкото повече неща от ежедневието си виждаме капитал, толкова по-силно пазарните модели на обществена комуникация и интеракция изместват модели, основани на алтернативни комплекси от мотивационни ценности.

Пето, функционирането на икономическата подсистема, макар и най-мощна, зависи от функционирането на другите две подсистеми – от политико-обществената, където ролята на държавата при неолибералния капитализъм е изключително ограничена. Правната

система регламентира тези правата на собственост и зависи от социо-културната подсистема, която създава, насърчава и поддържа определени ценности, ориентации и нагласи насочени към подкрепа на функциониращия пазар.

Към тези пет общи черти капитализма и неговите подсистеми, които дават теоретичната рамка за изследване на социалния капитал, се добавя теоретичен дебат между „държава-пазар“ и „публично частно“. Направените изводи от този дебат са следните:

1) Мястото на държавата спрямо пазара има фундаментално значение за характера на социалните отношения и съответно определя възможностите за генериране на социален капитал. Механизмът, по който се стига до дадено политическо решение, както и подходът за организиране на големите социални системи, включително и структурата на пазарните регулация, влияят върху общественото доверие и върху солидарността между хората;

2) Въпросът за правилния баланс между държава и пазар, за относителното им място един спрямо друг, се реактуализира в днешно време, когато неолибералният капитализъм е в състояние на криза (след 2007/8 г.);

3) Държавата е основен субект на политическа власт и като такъв се изучава от политологията, а ролята на държавата се интерпретира от политическата философия. Доколкото политическите идеологии са обяснявали или давали теоретичния тласък на конструирането на държава (чрез институциите, които поддържа и политиките, които прилага) от един или друг тип, дотолкова и те легитимират реда в капиталистическото общество. Политическата философия изследва политически идеологии, а те са подходящ инструмент за анализа на социалния капитал, защото съдържат прескриптивни и нормативни елементи за мястото на държавата и пазара в капиталистическото общество. Идеологиите предпоставят съответни социални отношения чрез аргументиране на определена йерархия от (политически) ценности.

4) Спецификите на отношението държава – пазар са особено релевантни за Централна и Източна Европа, в това число и за България, където държавите извършват дълбоки трансформации след 1989 г. и разпада на СССР.

Вторият параграф на първа глава е изцяло посветен на **теорията на социалния капитал**. Терминът социален капитал възниква едновременно в две науки - икономикса и социологията като израз на стремежа да се обясни ролята и влиянието на неикономически фактори върху икономически процеси. Такива фактори са, например, семейството, приятелските и общностните (съседски, доброволни асоциации) връзки, гражданската активност и политическото участие. Мнозинството от изследователите на социалния капитал разглеждат еднопосочно влиянието на неикономическото върху икономическото,

игнорирайки обратното влияние на икономическото върху неикономическото. Популярността на социалния капитал се дължи в голяма степен именно на опитите на водещи икономисти да обяснят пазарните несъвършенства с неикономически фактори, тоест как културата, традицията, институциите и институционалния ред, държавата, правото, нормите и ценностите, за да могат да валидират неолибералното схващане за съвършения пазар.

С ирония може да твърдим, че последващото развитие на теорията на социалния капитал го е превърнал в нещо като „отпадъчно хранилище“ за всякакъв синтез в социалните науки. Понятието се използва толкова широко, че днес то включва всичко – хоризонтални и вертикални фактори, индивидуално и обществено, микро, мезо и макро ниво, публично и частно, етнос, раса, пол, официална политика, синдикати, интернет, власт, конфликти и неравенство. Това не е задължително лошо, защото многостранното теоретизиране на социалния капитал е ключ към изработване на най-подходящи модели, чието приложение по пълен и адекватен начин да може да обясни социалната реалност. За нас основата (фундаментът) за разбиране на социалния капитал е капиталът, чийто особености вече разгледахме.

Във връзка с интердисциплинарния генезис на понятието за социален капитал извеждаме два основни извода: 1) Социалният капитал възниква в пресечните полета на икономикса с други науки, а не на политическата икономия – през последните години интересът към политическата икономия се завръща; 2) Социалният капитал се изследва предимно от социологията (икономическата социология), а политическата наука в някаква степен го игнорира (оттам и интересът за запълване на този вакуум).

Очертан е **интердисциплинарният подход** при изследването на социалния капитал чрез диференциране на специфичните подходи на различни обществени науки към него: икономически, социологически, политологичен, политикономически, географски, здравен, културен, антропологичен, психологически и др. подходи към социалния капитал, включително и техните мултидисциплинарни варианти. Дисертационното изследване се фокусира върху **икономическия, социологическия и политологичния подход**. Социологическият и икономическият подход към социалния капитал са обвързани с теорията на социалната размяна, теорията за рационалния избор, утилитарната теория (теория за максимизиране на полезността), теорията за колективно действие. Тези теории са вторични продукти на този процес на вмъкване на икономическата логика в социалните отношения чрез ценностната база на неолибералната доктрина и се появяват след 1960-те год., придобивайки изключителна популярност. В дисертационния текст са посочени дефицитите (ограниченията) на тези теории за обяснение на социалния капитал.

Дисертационното изследване обръща внимание анализа на социалния капитал в трудовете на социолози като Пиер Бурдийо (Pierre Bourdieu), Роналд Бърт (Ronald Burt), Нан Лин (Nan Lin) и Алехандро Портес (Alejandro Portes), икономисти като Джоузеф Стиглиц (Joseph Stiglitz), Джеймс Колман (James Coleman), Бен Файн (Ben Fine), политолози като Робърт Пътнам (Robert Putnam), Франсис Фукуяма (Francis Fukuyama) и много др. От българските изследователи сме отчели приноса по темата на Михаил Мирчев, Ташо Пачев, Теменуга Ракаджийска, Кръстьо Петков, Вяра Стоилова и др.

Изследователите на социалния капитал обособяваме в две групи. В първата група попадат автори, за които социалният капитал се съдържа в ресурсите, които индивидите могат да си осигурят заради отношенията си с други хора. Тези ресурси (капитал) могат да се набавят единствено чрез отношения между хора и това ги превръща в социални (за разлика от други видове капитал като физически или човешки). Структурата на мрежата от отношения е ключова за социалния капитал – кой с кого и колко често общува пряко влияе върху потоците на социален капитал. Тези, които имат важни позиции в мрежата, имат повече социален капитал. Втората група изследователи откриват източниците на социален капитал в участието в различни неформални мрежи или формални организации като съседски общности, доброволни асоциации, политически партии. В този смисъл, социалният капитал намира израз в множество начини, чрез които хората си взаимодействат. Изследователите от двете групи могат да се обединят в разбирането за социалния капитал като многоизмерна съвкупност, сред която попадат групи, мрежи, норми, доверие, солидарност, кохезия и др.

За изследване на равнището на социален капитал най-често се използва класическото разграничение между микро- (индивидуално), мезо- (групово, общностно, регионално) и макро- (обществено, национално) ниво. Тези подходи са особено полезни, защото притежават потенциала да обяснят едновременно актъора и източниците на социалния капитал, за да се изследват резултатите от него. Бейн и Хикс (Bain, K., N. Hicks, 1998) са разработили матрица за определяне на равнищата на социален капитал:

Равнища за изследване на социалния капитал според Бейн и Хикс

Фигура 1 Нива на социалния капитал според Бейн и Хикс. Източник: Bain, K., N. Hicks. *Building social capital and reaching out to excluded groups: The challenge of partnerships*. 1998

По отношение на **дефинирането на социалния капитал** в дисертацията се акцентира върху общото разбиране на изследователите, че социалният капитал се отнася до благата и ценностите, които придобиваме чрез принадлежността ни към социални мрежи и структури. Тези мрежи държат здрави връзките между себеподобни и създават връзки между различни хора, като ги съединяват чрез норми на реципрочност. Различните дефиниции акцентират (в различна степен от различни автори) върху три основни аспекта на социалния капитал: 1) връзките, които един актьор поддържа с други актьори, както и основанията за създаване и поддържане на тези връзки; 2) структурата на отношенията между актьорите в дадена общност (доколко тя е интензивна, централизирана и т.н.); 3) характеристиките на връзките и отношенията (най-важно е разграничението между вътрешните връзки между членове на една и съща структура (мрежа) и отношенията с непринадлежащите към нея).

Тези три акцента (елемента) при дефинирането на социалния капитал съответстват на разграничаването на **три основни вида социален капитал**. Те произтичат от това дали връзките са външни (извън групата) или вътрешни (в групата). На тази база можем да определим **спояващ** (bonding) социален капитал, който характеризира отношенията между принадлежащите към една и съща група - сходни по различни вярвания, ценности, убеждения, статус и др. индивиди и **съединяващ** (bridging) социален капитал –

характеризиращ отношенията между членовете на дадена група с представители на други, различни и непринадлежащи към група индивиди. Третият вид социален капитал се определя като **свързващ** (linking) и индикира връзките между членовете на една и съща група с тези, които притежават някакви ресурси, смятани за ценни, като това може да е статусна позиция, информация, финансови ресурси и др. на включените в същата мрежа, група, общност и т.н. (M. Woolcock, 1998)

Дефинициите на социалния капитал страдат от някои пропуски, като напр., изключват влиянието на публичните и властовите институции върху изграждането на средата за структуриране на социалните отношения, макар в някои изследвания да се включват такива компоненти като върховенство на правото и легалния ред в дадена държава. Относително малко на брой са авторите, които се фокусират върху ролята на политическите медиатори – политическите партии и влиянието на социалния капитал върху тях, предвид очевидния упадък на класическата партийна система и масовите партии. Макар мнозина от изследователите на социалния капитал да го обвързват с определени ценности (като негови източници), според нас, липсват задълбочени изследвания, даващи отговор на въпроса: какво е влиянието на политическите идеологии върху социалния капитал и как те го обясняват?

Работна дефиниция на социалния капитал

Вземайки предвид тези дефицити и на база солидни научни натрупвания в областта на социалния капитал, предлагаме следната работна дефиниция: **Социалният капитал е ресурс на обединени субекти в мрежови (хоризонтални) или йерархични (вертикални) структури. Става дума за публично благо, проявяващо се като доверие и кохезия, което се създава и използва колективно, за да задоволява определени обществени нужди, но в определени случаи може да се ползва и индивидуално - като частно благо.**

Към дефиницията на социалния капитал, може да се допълни, че като ресурс на структурата (общност, организация, мрежа) социалният капитал носи блага за обединените в нея индивиди. Той се проявява като доверие и кохезия (сплотеност), които от своя страна биха могли да способстват за благополучието на субектите под множество форми. Социалният капитал се генерира в рамките на социални структури чрез споделено разбиране за специфичния им начин на функциониране. Споделеното разбиране е специфичен ценностен код – „валута” на социалния капитал. В този смисъл, социалният капитал е общо/споделено притежание на участниците в структурите и не може да

съществува извън тях. Социалният капитал е публично благо, но в същото време може да носи частни блага (ползи) за принадлежащите към дадена общност (мрежа) индивиди.

Така дефинираният социален капитал ще погледнем и анализираме през призмата на политическите идеологии, които представляват своеобразни завършени модели, обясняващи едновременно структурата (най-често: държавата, обществото и пазарът) и ценностите (свобода, равенство и солидарност). Идеологиите описват характеристиките на структурите и задават йерархичната съпоставимост на ценностите, на която база функционират структурите.

Концептуален модел за изследване на социалния капитал

Изхождайки от работното определение за социален капитал и вземайки предвид различните изследователски подходи към него, извеждаме авторски концептуален модел за изследване на социалния капитал, който инкорпорира различни аспекти (структурно-функционални и когнитивни), разгледани на две нива – релационно и системно (в зависимост от вида благо - индивидуално или колективно). Този модел ще застане в основата на нашето емпирично изследване, тъй като позволява социалният капитал да бъде разглеждан в няколко **основни измерения**:

1. По отношение на структурата.
2. По отношение на формите на социалния капитал:

Първо методологично разграничение:

- Спояващ социален капитал – хоризонтален – между равни в рамките на общността, по-скоро се отнася до силно доверие (thick trust);
- Съединяващ социален капитал – вертикален – между общности, по-скоро се отнася до слабо доверие (thin trust)
- Свързващ социален капитал – вертикален – между хора от дадена общност и тези, които притежават власт, ресурси, статус

Второ методологично разграничение:

- Структурен социален капитал – установени роли, социални мрежи, позиция в мрежата/общността; място в асоциации и други социални структури;
- Когнитивен социален капитал – споделени норми, вярвания, ценности, знания, доверие и др.

По отношение на източниците на социалния капитал: доверие и кохезия (на двете равнища – релативно или системно).

Социалният капитал на един актьор (индивидуален или колективен) може да се разглежда по два различни начина. Първо, социалният капитал може да се разглежда като остойностеният брой ресурси, които един актьор може да използва и употребява чрез директни или индиректни лични връзки с други актьори, които контролират тези ресурси и които актьорът умишлено поддържа и насърчава, с цел да извлече ползи и блага за себе си. Тук говорим по-скоро за **релационен социален капитал**. Второ, социалният капитал може да се възприема и като характеристика на цялата мрежа (завършени колективни системи от актьори), под формата например на социален контрол, институционално доверие или обща ценностна система в дадена група, организация, общност, регион или обществото като цяло. Тъй като това са характеристики на цяла система от връзки, които отиват отвъд взаимоотношенията на индивидуалните актьори и докато включват елементи на „колективно” отношение към социалната система като цяло, те не могат да бъдат създадени от атомизирани, разпокъсани, индивидуални действия сами по себе си. Тази форма на социален капитал се определя като **системен капитал**.

Така описаният модел може да бъде онагледен от следната фигура:

Схема на теоретичния модел на дисертационното изследване на социалния капитал

Фигура 2. Схема на теоретичен модел за изследване на социалния капитал, приложен в дисертационния труд

ВТОРА ГЛАВА. ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ИДЕОЛОГИИ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ОБЯСНЕНИЕ НА СОЦИАЛНИЯ КАПИТАЛ

Втора глава от дисертационното изследване разглежда социалния капитал чрез прилагането на авторски теоретичен модел, построен върху подхода на политическата философия. През погледа на основните идеологически семейства (либерализъм, консерватизъм, социализъм) се обяснява социалния капитал (разбиран като доверие и кохезия), като се държи сметка за ценностно-нормативното и структурното измерение на социалния капитал. Четвъртият параграф на втора глава е ключов за обосноваването на докторската теза – той изследва неолиберализма, неговата научна обосновка и практическа проекция. Заложена е тезата, че неолибералните политики имат негативно отражение върху обществените отношения и оттам форсират упадък на социален капитал.

В дисертационния труд социалният капитал се описва и анализира на две равнища. Първо, социалният капитал е изследван чрез инструментите на политическата философия. Това се реализира чрез конструиране на идеологически модели за обяснение на социалния капитал (въз основа на трите основни идеологии: либерализъм, консерватизъм и социализъм). Четвъртият параграф на втора глава е посветен изцяло на изследване на неолибералната доминация и упадъчните ѝ ефекти по линия на: 1) характера на социалните отношения и 2) кризата на идеологиите. Второ равнище на изследване на социалния капитал е емпирично – на база на българския преход и чрез проведено емпирично социологическо изследване.

Различията в същността и формите на проявление на социалния капитал зависят и от ценностно-идейния ориентир за неговото възприемане (идеологическата рамка, в която се произвежда и оползотворява социалният капитал). Следователно, различните идеологически интерпретации за социалния капитал допринасят за обяснение и отговор на въпроси, свързани със социалните отношения и структурите: държава, общество, пазар; за устойчивост на връзките, изграждащи определена общностна принадлежност; за мотивацията и целите, определящи приобщаването; степента на социална интеграция и пр.

Идеологическите модели задават конкуриращи се визии за устройство на обществото, разпределение на ресурсите, ролята на пазара, характеристиката на социалните отношения, връзката между индивида, обществото и държавата, както и за това къде се поставя акцентът. Дисертационният труд вписва социалния капитал, неговото място и роля в тези конкуриращи се визии. На тази база са направени изводи за общи тенденции при създаване, натрупване и ползване на социален капитал спрямо интерпретативните и интеграционни възможностите на идеологиите. Чрез сравнителен анализ на

идеологическите модели е аргументирано основното твърдение в дисертацията за упадък на социалния капитал в неолиберален контекст.

Политическите идеологии притежават обяснителен потенциал едновременно за структурното и нормативното. Затова през трите основни идеологии (либерализъм, консерватизъм и социализъм/социалдемократия) се изследват съответно пазарът, нацията и държавата, както и свободата, равенството и солидарността. Чрез позоваване на водещи изследователи и философи предлагаме три разбираня за социалния капитал: либерално, консервативно и социалистическо.

Либерално разбиране за социалния капитал:

Социалният капитал е индивидуално притежание на индивида, което се изразява в доверие, основано на споделено разбиране за свободата като основна обществена ценност.

Пазарът е място, което в най-голяма степен позволява на индивидите да реализират своите интереси при изпълнение на житейските си планове.

Социалният капитал, на структурно ниво, се проявява като механизъм, насърчаващ икономическия растеж и се използва за преодоляване на пазарни несъвършенства. Той съдейства за координиране и сътрудничество на пазара и гарантиране на пазарната конкуренция. Ролята на държавата е ограничена до защита на реда и пазара. Обществото е сбор от рационални индивиди, които действат колективно като свободно изразяват идентичността си при наличие на множество общности.

Консервативно разбиране за социалния капитал:

Социалният капитал е колективна характеристика на едно традиционно свързано икономически, социално и политически общество.

Семейството, църквата и нацията са трите сфери, чрез които хората придобиват чувство за принадлежност, на чиято база обществото реализира социална кохезия. Социалният капитал е израз на способността на обществото да устоява във времето като трансферира норми, институции и отговорности.

Държавата може да се намесва във всички сфери, когато тази способност е застрашена.

Социалистическо разбиране за социалния капитал:

Социалистическата интерпретация на социалния капитал е през опозицията равенство – неравенство.

Социалният капитал е характеристика на системите и мрежите и се обвързва със степента, в която позволява включване и ползване от общи и публични блага.

Държавата и изградените с нейно участие публични системи могат да произвеждат социален капитал. Той обаче е налице, когато в тези системи са включени всички и до тях има равен и справедлив достъп, обоснован потребностите.

Четвъртият параграф на втора глава е носещ за доказване на основната теза, че неолибералните политики водят до упадък на социалния капитал.

Неолиберализмът е комплексно и дискусивно понятие. Всеобхватното му политическо приложение стартира най-осезаемо при т.н. *тачъризъм-рейгънизъм*, по време на управлението на Маргарет Тачър във Великобритания (1979 г. – 1990 г.) и Роналд Рейгън (1981 г. – 1989 г.) в САЩ. Идеологическата обосновка на политическото му внедряване е с по-ранен произход и може да се проследи в трудовете на пазарни фундаменталисти като Лудвиг Мизес, Фридрих Хайек (т.нар. Австрийска школа), Милтън Фридман (т.н. Чикагска школа) и др.

Неолибералите избягват да определят неолиберализма като идеология, в което се крие и ключът за неговия тотален, всепроникващ обхват. Неолиберализмът е продукт на т.н. „нео-нео“ идеологически синтез. Той взема различни идеи от различни идеологически семейства (от консерватизма, либерализма и социалдемократията) и научни полета (най-вече от политическата икономия и психологията – по което си прилича с теоретичния генезис на социалния капитал) и ги подчинява на една единствена логика – пазарния култ към търсене на печалба. В неолибералното миксиране, например, можем да се натъкнем на консервативната защита на пазара, либералното разбиране за индивида и ограничено социалдемократическо третиране на малцинствата.

Неолиберализмът може да се разглежда и като:

1) икономическа програма – съвкупност от икономически и финансови стандарти за действие, базирани на Вашингтонския консенсус в условия на глобализация, при която приоритет на пазара имат корпорациите-гиганти /мултинационалните корпорации/;

2) политическа идеология – предписваща ограничена роля на държавния суверенитет до защита на частната собственост и пазарната конкуренция в национални рамки, населявани от автономни и рационални индивиди, които преследват своите егоистични интереси въз основа на свободата като най-висша политическа ценност;

3) културен код – насърчаващ индивидуализъм, комодификация, потребление на статусни стоки и услуги, акцентирание върху свръх Аз-а, политическа и социална алиенация (човек може да реализира всичките си нужди на пазара – като потребител или предприемач, и затова не му е необходимо да се реализира в политическото или обществено поле) и др.

Дефинирането на неолиберализма като икономическа програма, политическа идеология и културен код е в синхрон с разграничените в първа глава три подсистеми на

капитализма. През последните близо четири десетилетия неолиберализмът успя да завоюва водещо място и в трите подсистеми на съвременния капитализъм, който може да бъде нарече дерегулиран неолиберален капитализъм.

Неолибералната идеологическа доминация се очертава като двустранна – веднъж като двигател за кризата на политическите идеологии като заимства от тях разнородни идеи и ги пренаписва на езика на пазарната логика и, втори път, като потиска държавата и обществото, налагайки неумолимата си логика върху тях. Неолибералната логика, сама по себе си е с редуccionистки характер, защото, от нормативна гледна точка, свежда всичко до свръх-акцент върху свободата, т.е. освобождаване чрез либерализация, дерегулация, приватизация, но тази свобода е всъщност икономическа свобода на малцина. За това свидетелства данъчната политика при неолибералните политически режими, която облагодетелства тези на върха на икономическата пирамида, а тежестите по запълване на държавния бюджет се разпределят върху икономически по-слабите.

Възприета е дефиницията на Дейвид Харви за неолиберална държава: „Държавен апарат, който обединява свободи, отговарящи на интересите на частните собственици, бизнеса, мултинационалните корпорации и финансовия капитал.” (D. Harvey, 2005:17)

Описанието на неолибералните политики е по Колин Крауч (Крауч, 2019). На първо място, това са т.н. „чисти неолиберални политики“ – държавата трябва да е силна дотолкова, доколкото разширява ролята на пазара и осигурява конкуренцията. Вторият тип неолиберални политики отчитат все пак пазарни дефекти (сред които, например асиметрична информация, странични ефекти на икономическите дейности, несъвършена конкуренция и ограничен достъп до пазара, трудност за създаване на публични блага и др.) и все пак считат, че в някои сфери от живот не би трябвало да се прокарва пазарната логика. Поддръжници на тези неолиберални политики са и социалдемократи, и консерватори, и природозащитници. Третият тип неолиберални политики, наречени от Крауч „реално съществуващ неолиберализъм“, се изразяват в корпоративно лобиране на правителствено равнище, тоест – управление в интерес на частния, корпоративния, големия капитал. В дисертацията под неолиберална политика разбираме и трите типа политики, които оформят неолибералния дневен ред.

Неолиберализмът нанася сериозни удари върху демократичната политическа система, в това число и върху либералната демокрация, която се основава на два ценностни стълба – свобода и равенство. Неолибералната хегемония води до дълбочинни промени на различни нива – индивидуално, национално, международно. Фокусът на неолиберализма върху индивидуалното означава, че идеите, свързани с концепции като „публично благо” или „общност” се отхвърлят като ненужни компоненти на една „компрометирана държава

на благоденствието”. Неолибералните идеи са инжектирани в политическите, социални и културни институции на държавно ниво.

Резултатът от прилагане на неолиберални политики е една неолиберална държава, при която макар формалните, институционални, процедурни форми на демокрацията да са налице, политиката и управлението по същество преминават в ръцете на ограничен елитарен кръг.

Упадъкът на социален капитал при неолиберална политика се доказва по няколко начина – чрез анализ на структурните, функционалните и ценностните промени, които води със себе си неолибералната идеологическа доминация.

Първо, неолибералното разбиране за свобода е опростено застъпничество за пазарното действие. Това означава, че пълният обем свободи се ползва от тези, чиито доход, свободно време и сигурност нямат нужда от подобряване. Неолиберализмът се обявява за свобода на движение на капитали, но не и на хора, ако разбираме свободата като възможност да се изкатерваш нагоре по социалната стълба. Практически, вместо свобода, неолиберализмът внася конкуренция (и несигурност) там, където преди е съществувала стабилност на отношенията – в работническата класа.

Второ, близо 40 годишната доминация на неолибералното разбиране за свобода ни отвежда до изключително сериозни структурни размествания в социалните отношения, които са пропъти с невиджано в историята неравенство. Политически израз на този процес е идването на власт на крайнодесни, националистически, неоконсервативни и националпопулистски субекти. Въвеждайки пазарно мислене във всички сфери – политическа, обществена, социо-културна, неолиберализмът подготвя почвата за невиджано социално, но и властово неравенство, трансформирайки общественото устройство като поетапно разкъсва социалните структури, замествайки отношенията в тях с подобни на пазарните отношения на размяна, сделки, транзакции, печалба и т.н.;

Трето, неолиберализмът основно е загрижен за голямата корпорация (за разлика от либерализма, който се фокусира върху индивида с неговите права и свободи, консерватизмът – върху семейството и традицията, а социализмът – върху държавата и равенството). Гигантската корпорация е тази, която притежава по-голям трансформиращ потенциал, отколкото държавата и пазара, които дълго се възприемат като антагонисти в основата на социалния конфликт. Това се отразява крайно негативно върху социалния капитал.

Четвърто, политическата мощ на корпорацията е най-очевидна в интензивната лобистка дейност върху националните парламенти и правителства. Тя се вижда и при т.н. „пазаруване на режими” (regime shopping), при което транснационалните корпорации

решават къде да насочат инвестициите си. Гигантската (транснационална) корпорация използва неолибералната политика като сплав между държавата и пазара, което я отдалечава от либерализма, а това статукво се подхранва от неолибералната държава;

Пето, неолиберализмът е скептичен към институционализирания диалог между организациите на труда и капитала. Неолибералите вярват, че всяка намеса в пазара на труда води до неговото изкривяване. Неолиберализмът насочва критиката си към правителствените или синдикални политики за поставяне на стандарти за работно време, условия на труд, пенсионни гаранции и др., освен ако те не са породени от пазарна конкуренция. Неолибералите се обявяват за демонтиране на защитите в трудовото законодателство за работниците и премахване или силно ограничаване на разходите за социално осигуряване от работодателите;

Шесто, дерегулацията за бизнеса и занижената защита на труда, съпътствани от приватизация на публичните системи, води до намаляваща социална кохезия, защото публичните системи са източник на социална солидарност, тоест на качествен социален капитал.

Седмо, неолиберализмът се застъпва за приватизиране на големите обществени системи (здравеопазване, образование, сигурност, култура, социални грижи и т.н.);

Във втората глава е отделено внимание на възможни варианти за съпротива и противодействие на неолибералните политики (на база на теорията за контра-демокрацията на Пиер Розанвалон). Развито и обосновано е допускането, че общности, които функционират на идеологическа база (имат споделени, общи ценности) притежават структурни и нормативни предпоставки да развият качествен социален капитал като колективно благо и като контрапункт на разкъсани социални връзки, социална конфликтност и растящо неравенство.

ТРЕТА ГЛАВА. УПАДЪК НА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ В БЪЛГАРИЯ В ГОДИНИТЕ НА НЕОЛИБЕРАЛЕН ПРЕХОД

Последната глава на дисертацията е с политико-приложен и емпиричен характер. В първия параграф са очертани контурите на българския преход от планово стопанство към пазарна икономика и от социалистическо общество към либерално-демократично общество. Дава се отговор на въпроса как неолиберализмът е довел до упадък на социалния капитал в България. Направен е изводът, че, като следствие от неолибералния характер на прехода, процесът на формиране на социален капитал в българското общество има двустранен резултат – от една страна, една малка, но добре свързана група от хора успява да натрупа

социален капитал, трансформирайки го в други форми на капитал, а от друга - разходите за тази печалба се прехвърлят върху цялото общество.

Социалните трансформации в България след 1989 г. стават възможни поради формирания неолиберален консенсус (около политики на либерализация, приватизация, дерегулация и др.) между партии и правителства, управлявали страната през последните три десетилетия. Тези неолиберални политики допринасят за един особен двустранен социален резултат в процеса на формиране на социален капитал: От една страна, има *рязък спад на социалния капитал* на социални групи (и класи), изразяващ се, например, в:

- 1) социална аномия;
- 2) разкъсани социални връзки;
- 3) изключително ниски нива на доверие (между индивиди, групи, класи, политически институции и др.);
- 4) социална фрагментация;
- 5) много ниски нива на солидарност;
- 6) дефицит на социална кохезия;
- 7) загуба на определени социални умения и компетенции, които в една или друга степен са били далеч по-развити в периода преди 1989 г. и др.

От друга страна, за 30 години преход/преходи (политически, икономически и културен) у нас определени групи генерират социален капитал, успявайки да го трансформират и материализират в икономически капитал. Те са емблема за възход на социалния си капитал. Това са т.н. „олигарси” или олигархични групи/ кръгове. През 2019 г. в България, по данни на НСИ и БНБ, има 90 нови милионери, а коефициентът на Джини по данни на Евростат за 2019 г. е 54,8 – най-високият в ЕС. Тези данни са показателни за огромното разделение в България по социално-икономически показатели, което има пагубни последствия за характера на социалните отношения и респ. за средата, в която би следвало да се генерира социален капитал.

На база на въведеното разграничение между релационен и системен социален капитал в концептуалния модел на дисертационното изследване, при анализа на българския преход са разгледани социалните взаимоотношения, които са форми на социален капитал, пораждащи негативни ефекти за тези, които не са част от социалната мрежа, генерираща социален капитал. Дали социалният капитал функционира като добър или лош зависи от степента на демократичност (но разбира се не само като равни права, а и като равенство), не само поради нормативните ресурси, включени в самото разграничение, но също и като структурен и институционален въпрос, тоест дали хората са овластени да оказват натиск, да се договарят, да се сдружават, да осъществяват застъпничество и т.н. с цел

противопоставяне срещу негативните външни ефекти. Колкото по-демократични са политическата, икономическата и социокултурната подсистеми на обществото, толкова по-малко вероятно е източници на социален капитал с негативен потенциал да функционират по отрицателни начини.

На основата на направеното разграничение на „системен” и „релационен” социален капитал се доказва, че в българското общество през последните 30 години има упадък на системния социален капитал и възход на релационния социален капитал, който процес е фундамент за възможността за прехвърляне (екстернализация) на разходи на малки групи върху цялото общество, което представлява качествено нов момент за структуриране на обществените отношения.

Преди 1989 г. в България, успоредно с т.н. трудови колективи, съществува такава организация на обществото, която обхваща почти всички негови членове. Говорим за наличието на хоризонтална мрежа успоредно с вертикална йерархия, чийто връх е комунистическата партия. При условия на пълна заетост, работниците са организирани в различни форми на социално общуване, като нормативната рамка е била зададена от държавата – такава е идеологията на държавния социализъм. Хората са могли да общуват интензивно, да споделят, да изграждат идентичности и съответно да намират взаимопомощ и подкрепа. На практика, те са продуцирали социален капитал, а поради холистичния принцип на обществена организация, е било възможно представителство на различни общности и професионални съсловия. Тесните връзки между хората са правили възможно организирането им (в рамките на вътрешнопартийната организация), с цел съпротива срещу прехвърляне на външни разходи върху общността им. Разходите са се преразпределяли от държавата върху други общности, които имат по-големи възможности за интернализацията им. Обикновено подобен процес се случва чрез пазара, но в условията на държавен социализъм пазарът е заменен с управляващите държавни структури. При липсата на пазарен механизъм, който да определя отношенията между хората, те се насочват чрез идеологически механизъм (марксизъм-ленинизма). Тук правим уговорката, че това описание изключва т.н. период на сталинизма до 1953 г., който безусловно се характеризира с вътрешни репресии, ограничаване на мнението, култ към личността и др., които съвсем естествено не могат да водят до автентична вътрешна спойка в рамките на партийната организация.

С въвеждането на „шоковата доктрина” и последвалите трансформации у нас след 1989 г. започва радикален процес на унищожаване на източниците на системния социален капитал чрез промяна в структурата на социалните отношения. Начинът, по който се извършва приватизацията у нас, без да се прави оценка на въздействието върху

обществото, като цяло е пагубен за установените общности. Детронирането на самия хабитус на социалните връзки, заличаването на традицията за социално и политическо участие и дори стигматизацията му резултират в драстичен спад на социална кохезия. Изправени пред свръх бързо случващите се процеси, членовете на различните общности започват да се капсулират и атомизират.

Неолибералната същност на българския преход има преки, негативни следствия, които се изразяват в липса на междуличностно и институционално доверие, атомизирани граждани, слабо политическо участие и др. Успоредно с това, чрез трансформация на ресурси от бившия режим, мрежи от представители на бизнес, държавно управление и медии поддържат релационен социален капитал с цел взаимно облагодетелстване и екстернализиране на разходи за тази печалба върху обществото като цяло.

Но освен тази пряка връзка между неолибералните политики и нивата и формите на социален капитал в България, съществува още един канал, чрез който се торпилира доверието и кохезията в обществото. Неолиберализмът се стреми да изключи индивида от всякакви идеологически общности като прокарва логиката на пазарния фундаментализъм в обществените отношения. Лозунгът на неолибералите е, че не е необходимо човек да принадлежи към някаква общност, защото пазарът може да замести абсолютно всичко.

Налагането на тази неолиберална докса (целенасочено формиране на обществено мнение) особено агресивно трансформира съвременната политическа система и главните субекти на политическото действие – политическите партии като особена форма на (политическа) общност. Българските политически партии са възприемани по-скоро като медиатор между икономически интереси и законодателството, отколкото на доброволна общност, основана на идеологическа близост. Участието в политиката е инструментализирано, за да се създаде мрежа от контакти, която да служи като капитал за лично облагодетелстване.

Тъй като политическите партии остават единствените пространства, които, поне теоретично, насърчават идеологическа принадлежност като основа за развитие на социален капитал, то надеждите (и притесненията), от наша страна, се насочват именно в тази посока. Поради тази причина, последните два параграфа на третата глава са посветени на емпирично изследване на социалния капитал в специфична общност – младежка организация в рамките на политическа партия (партийното членство като конвенционална форма на политическо участие/ последователно, структурирано, институционализирано, по-трайно доброволно асоцииране, свързано с политически цели). Очакванията ни са, че подобна общност би следвало да бележи сравнително по-високи нива на качествен социален капитал, на фона на упадъка му, причинен от неолиберализма.

Обект на изследване е Младежко обединение в БСП – София (МО в БСП - София), **а предмет на изследване** са типовете, формите и източниците на социален капитал в МО в БСП.

Основна цел на емпиричното изследване е да подложи на емпирична проверка конструирания модел, чрез което да се изследват характеристиките на социалния капитал в Младежкото обединение в БСП-София през 2019 г съгласно така дефинираните от нас същност, форми и източници на социален капитал.

Количественото изследване е осъществено чрез структуриран писмен въпросник и проведени общо 64 бр. интервюта „лице в лице“ от докторанта с представители на всички районни структури на изследваната съвкупност, като поради липса на данни за характеристиките на генералната съвкупност по пол, възраст, образование, доход, етнически състав и др. данните не могат да се интерпретират за представителни. Типът на

Извадката е типологична, а методът за събиране на данни е според отзовалите се.

Моделът за емпирично социологическо изследване може да бъде онагледен чрез следната схема:

ОСНОВНО ПОНЯТИЕ	ТИП СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ	ХАРАКТЕРИСТИКИ НА СОЦИАЛНАТА СТРУКТУРА	ФОРМИ НА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ	ИЗТОЧНИЦИ /ДЕТЕРМИНАНТИ/ НА СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ		ИНДЕКС
	Понятиен индикатор	Понятиен индикатор	Понятиен индикатор	Емпиричен индикатор		Емпиричен индикатор
				Кохезия <i>Релационно измерение</i>	Доверие <i>Когнитивно-афективно измерение</i>	
СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ	Индивидуално благо	Социална мобилност	<p>Съединяващ (bridging) социален капитал – социални връзки, които свързват хората с други, различни от тях</p> <p>Свързващ (linking) социален капитал – социални връзки, които свързват индивида с тези, притежаващи власт/статус и които имат възможности да осигурят достъп до ресурси, идеи, информация</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Конкуренция ➢ Очаквания за реципрочност ➢ Частни блага ➢ Индивидуално действие (лична стратегия) 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Несистематични знания за структурата ➢ Междуличностно доверие (trust) ➢ Хетерогенни нагласи и убеждения ➢ Партийна идентичност ➢ Инструментализирана /специфична/ подкрепа 	Въпрос
	Колективно благо	Социална вграденост	<p>Спяващ (bonding) социален капитал – връзки с индивиди от една и съща социална група или с други, които са основно като тях</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Солidarност ➢ Сплотеност ➢ Общностни блага ➢ Колективно действие /споделена кауза/ 	<ul style="list-style-type: none"> ➢ Систематични знания за структурата ➢ Институционално доверие (confidence) ➢ Хомогенни нагласи и убеждения ➢ Идеологическа идентичност ➢ Дифузна (цялостна) подкрепа 	

Фигура 3 Модел за емпирично социологическо изследване

С цел по-ясно представяне на данните сме изготвили **индекс на социалния капитал**. Индексът съдържа четири под-домейна, в които са организирани отделните под-индикатори. Разработените за целите на дисертацията домейни са:

- Кохезия - социална мобилност
- Кохезия - социална вграденост
- Доверие - социална мобилност
- Доверие - социална вграденост
-

Те могат да бъдат обединени в две по-големи групи, които следват теоретичния модел:

Социален капитал като индивидуално благо	Социален капитал като колективно благо
Кохезия – социална мобилност	Кохезия – социална вграденост
Доверие – социална мобилност	Доверие – социална вграденост

Индексът групира отделните индикатори, използвани във въпросника, като дава възможност за обобщени стойности. По този начин индексът позволява обобщени резултати на три нива – общ индекс, индекс за всеки от поддомейните, индекс за всяка група под-индикатори. Индексът илюстрира степента на приближение до максимума на отделните характеристики. Теоретичните граници на индекса са от 0 до 10, като по-високите стойности на индекса показват, че по-висока степен на дадена характеристика или поведение са присъщи в по-голяма степен на изследваната група.

Математическото изражение на индекса може да бъде представено със следната формула:

$$\sum subindex j = \frac{\sum indicator 1 number of answers}{N} * 100 + \frac{\sum indicator 2 number of answers}{N} * 100 + \frac{\sum indicator i number of answers}{N} * 100,$$

където N е броят на случаите, обхванати в изследването, number of answers е броят на посочилите отговор за съответния индикатор, i е съответния индикатор, включен в подиндекса, а j е подиндексът, за който се изчислява стойност.

Съвкупно представените данни от изгледат изглеждат по следния начин:

СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ КАТО ИНДИВИДУАЛНО БЛАГО [3,30]								
КОХЕЗИЯ (СОЦИАЛНА МОБИЛНОСТ)				ДОВЕРИЕ - СОЦИАЛНА МОБИЛНОСТ				
3,03				3,56				
Конкуренция	Очаквания за реципрочност	Частни блага	индивидуално действие (лична стратегия)	несистематични знания за структурата	междulichност о доверие	хетерогенни нагласи	партийна идентичност	инструментализирана подкрепа
2,15	3,8	2,57	3,58	0,97	5,53	2,99	5,28	3,04
СОЦИАЛЕН КАПИТАЛ КАТО КОЛЕКТИВНО БЛАГО [5,23]								
КОХЕЗИЯ (СОЦИАЛНА ВГРАДЕНОСТ)				ДОВЕРИЕ [СОЦИАЛНА ВГРАДЕНОСТ]				
4,77				5,69				
солидарност	сплотеност	общностни блага	колективно действие	систематични знания за структурата	институцион ално доверие	хомогенни нагласи и убеждения	идентичност ка	идеологическа подкрепа
3,03	6,9	3,8	5,35	7,15	5,11	7,01	3,23	5,97

На база на анализа на резултатите може да изведем следните три генерални извода от емпиричното социологическо изследване:

1) Заложеният теоретичен модел и съпътстващият го инструментариум за пилотно емпирично тестване са съставени по начин, който е адекватен и работещ, спрямо поставените цели. Получените данни ни дават достатъчно информация, която подлежи на анализ. Това означава, че избраният от нас подход, в който използваме политическите идеологии, за да обясним социалния капитал е възможен. Доколкото той е полезен в практиката зависи от евентуалните му ползватели. Като всяко апробиране могат да се отправят и някои предложения за подобряване, които са свързани с въпросника. За едно бъдещо изследване той може да се допълни, а някои въпроси да отпаднат.

2) Данните от индекса подкрепят нашето теоретично очакване, че разглежданата съвкупност, бидейки особена организация, функционираща и на идеологически начала, притежава особени съпротивителни сили срещу неолибералните ефекти за социалния капитал и успява да генерира доверие и кохезия, които са източници на спояващ социален капитал. Изследваната общност се характеризира със социална вграденост в по-висока степен, отколкото социална мобилност. Солидарността, сплотеността, систематичните знания, дифузната подкрепа спомагат социалният капитал да бъде колективно благо, тоест от функционирането на организацията се ползват относително равнопоставено, принадлежащите към групата. Индексът ни посочва, че идеологическата идентичност изостава пред партийната идентичност. Именно този маркер трябва да се държи под

внимание, защото в дългосрочен план и една нарастваща разлика, която на този етап не е толкова значима може да доведе до дисфункционални последици. Тези данни обаче трябва да се анализират едновременно с резултатите по под-индексите „хетерогенни нагласи“ – „хомогенни нагласи“, защото те също са базирани на ценностно-идеологически елементи, които красноречиво очертават белези на идеологическа идентичност.

3) В по-общ план, резултатите от изследването ни показват, че там, където има общност от хора, която действа и като идеологическа общност, то там има високи нива на социален капитал във формата на колективно благо. Противно на прокламираната от неолиберализма политика на де-идеологизация, обединените от дадена идеология хора са по-солидарни по между си, имат предпочитания към общи/общностни блага, те са изключително политически и граждански активни. Не на последно място, оказва се, че въпреки упадъкът и на партийните структури в неолибералната държава, те все още са витални и могат да отбелязват обществено полезни резултати. Наред с текущата ре-идеологизация на обществата, партиите като структурна организация на представителната демокрация могат да се окажат онзи елемент, притежаващ необходимите запаси от източници на социален капитал, който да бъде тласък към трансформация на обществото.

В заключение, са направени изводи по отношение на основната теза и проверката на спомагателните хипотези, като считаме, че в достатъчна степен е аргументиран упадъкът на социалния капитал при неолиберална политика.

III. САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ И НАУЧНО-ПРИЛОЖЕНИТЕ ПРИНОСИ

1. Социалният капитал е разгледан в широката рамка (среда) на капитализма като система с неговите подсистеми: икономическа, политическа и социокултурна, които влияят върху процеса на неговото формиране.
2. Разработен е авторски теоретичен модел за изследване на социалния капитал през примата на политическите идеологии: либерализъм, консерватизъм и социализъм. Аргументирана е ролята на неолиберализма като идеология и политика за упадъка на социален капитал.
3. Предложена е работна дефиниция за социален капитал, чрез която се изяснява неговата двойствена природа в България след 1989 г. - упадък на системен и възход на релационен социален капитал в българското общество.
4. Конструиран и приложен е модел за емпирично социологическо изследване на равнището на социален капитал в специфична политическа общност – младежка организация на политическа партия.

IV. ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Славев, Т. **Протестният потенциал на новите социални движения като генератор на социален капитал.** В: Гражданският протест: вчера, днес и утре. Университетско издателство „Неофит Рилски“. Бл., 2012, ISBN: 978-954-680-853-0, стр. 255-269

Славев, Т. **Критическа рефлексия на българския преход, базирана на концепцията и инструментариума на социалния капитал.** НПИ „Димитър Благоев“, С., 2014, ISBN: 978-954-2982-06-7, стр. 313-349

Славев, Т. **Социален капитал и неолиберален капитализъм.** В: Сп. „Политически хоризонти“. Година III, бр. 6/2019. ISSN 2534-966X, стр. 89-106

Славев, Т. **Как неолибералният преход в България създаде „добър“ и „лош“ социален капитал.** В: „Преходът – очаквания и реалности“. Авангард Прима., С., 2020., ISBN: 978-619-239-362-5., стр. 199-210

Slavev, T., Olazabal, I., Montanaro, F., Bianchi, L., Gajewski, S. **Are e-learning platforms a promising way for social cohesion in Europe.** FEPS, Brussels. 2016

Slavev, T., Dídac Gutiérrez-Peris, Ida Federica Pugliese, Stefanovski, **The provision of public services between New Public Management and trade liberalization.** FEPS, Brussels. 2017